

УДК 37. 034

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ОБГРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ У ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДИНИ

О. В. Столяренко, О. В. Столяренко

У статті розкриті основні підходи до обґрунтування моделі науково-методичної системи виховання в учнів ціннісного ставлення до людини. Охарактеризовано системний, синергетичний, варіативно-модельний і особистісно орієнтований методологічні підходи, що лежать в основі моделювання освітніх систем, які базуються на гуманістичних засадах, ідеях відкритої школи.

Ключові слова: модель науково-методичної системи виховання, ціннісне ставлення до людини; системний, синергетичний, варіативно-модельний і особистісно орієнтований методологічні підходи.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ОБОСНОВАНИЯ МОДЕЛИ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ВОСПИТАНИЯ У УЧАЩИХСЯ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ЧЕЛОВЕКУ

Е. В. Столяренко, О. В. Столяренко

В статье обоснованы основные подходы построения модели научно-методической системы воспитания у учащихся ценностного отношения к человеку. Охарактеризовано системный, синергетический, вариативно-модельный и личностно ориентированный методологические подходы, лежащие в основе моделирования образовательных систем, которые руководствуются гуманистическими принципами, идеями открытой школы.

Ключевые слова: модель научно-методической системы воспитания, ценностное отношение к человеку; системный, синергетический, вариативно-модельный и личностно ориентированный методологические подходы.

THE MAIN APPROACHES TO THE UNDERSTANDING OF THE SCIENTIFIC-METHODICAL SYSTEM OF TEACHING STUDENTS THE PRINCIPLES OF A VALUE-ORIENTED ATTITUDE TO A PERSON

O. Stoliarenko, O. Stoliarenko

The problem of the existing models of a school as an open system has been of a great interest in our study. Such a school can be generally characterized by the following features: greater social contacts with the family; cooperation with the further educational, cultural and other social institutions; integrated efforts of teachers and society. Based on a deep analysis of educational practice, practical experience and own achievements a structural and functional model of teaching students the principles of a value-oriented attitude to a person has been designed. The authors have substantiated the modelling of humanistic educational system of educational institutions methodology. It has been determined the methodological principles of joint actions of members of a school community to establish a system of students' humanistic education.

In has been analysed invariable, and then variable portion. The first one includes such methodological approaches as systemic, synergistic, model and variable, personality-oriented. We used them in order to optimize the formation and implementation process of the educational system modelling, while a variable portion is composed of the approaches that reflect the originality of a humanistic educational system model, which has the most favourable conditions for the process of a value-oriented attitude to a person formation.

Key words: scientific and methodical educational system model, value-oriented attitude to a person; systemic, synergistic, model and variable, personality-oriented methodological approaches

Соціокультурна духовно-моральна ситуація в Україні впливає на позитивні зрушення в моделюванні гуманістичних виховних систем, в яких відображаються новітні демократичні, інтеграційні процеси, характерні для нинішнього стану соціуму. Звертання уваги на зміни, які підтверджують надійний курс на стійкий розвиток гуманістичного виховання як загальнонаціонального пріоритету, що одночасно означає утвердження важливості формування гуманної, толерантної особистості на основі ціннісного ставлення до людини, вимагає підкреслення того факту, що динаміка розвитку прогресивних тенденцій у цій сфері, на жаль, ще й досі стримується уявленнями, які традиційно вкорінилися у суспільній свідомості, про виховання в його «школоцентристській» інтерпретації як про «компонент, який супроводжує процес

навчання», як складову частину освітніх послуг [18]. Проте, наукові дослідження, затверджені комплексні програми у сфері розробки фундаментальних і прикладних проблем виховання, а також успішні у багатьох регіонах України інноваційні пошуки його сучасної організації і моделювання сприяють поступовому нівелюванню вказаних вище обмежень і розширенню ціннісної соціальної бази виховання як відкритого соціокультурного процесу. Особливо цінним є те, що він відроджується на нових ціннісних пріоритетах, акцентований на духовно-моральну сферу особистості, основу якої складає феномен громадянськості: суспільне благо і права людини, свобода вибору на базі усвідомленої законслухняності, соціальна справедливість і рівність, моральність і чесність у будь-якій діяльності, патріотизм і толерантність, що базуються на ціннісному ставленні до людини [18, с.19].

Метою статті є обґрунтування основних підходів моделювання науково-методичної системи виховання в учнів ціннісного ставлення до людини.

Аналізуючи останні дослідження, варто звернути увагу в першу чергу на наукові розвідки у сфері гуманістичного виховання молоді (І. Бех, Г. Балл, Д. Белухін, І. Бужина, О. Кoberник, О. Сухомлинська), формування толерантних взаємин (Н. Волкова, П. Комогоров, О. Скрябіна, Г.Шеламова, Г. Солдатова, О. Клепцова, О. Грива, О. Зарівна, Ю. Тодорцева), інноваційної педагогіки (Д. Алфімов, В. Аршинов, Л. Галіцина, К. Гнезділова, Н. Селіванова, Є. Степанов, М. Усманова, Л.Новікова). Як свідчать дослідження, аналіз результатів діагностування різних аспектів мікросоціуму, безпосередньої організації виховного процесу в загальноосвітній школі з урахуванням оновлених технологій на основі пріоритетних, у першу чергу, гуманістичних цінностей, учні набувають практичного досвіду усвідомлення і розв'язання проблемної ситуації, що склалася в суспільстві, сутності моральних колізій, оцінки і вибору конкурентоздатного варіанту участі в тій чи іншій діяльності в умовах ринку. Вони здатні аналізувати міжнаціональні і міжконфесійні відносини, розуміючи сутність і актуальність толерантності, поваги до іншого у цих складних процесах, поступово усвідомлюючи необхідність вибору гуманістичних ціннісних орієнтацій та пріоритетів у ході морального становлення, дорослішання і особистісного громадянського самовизначення.

Для нашого дослідження неабиякий інтерес складала проблема функціонування існуючих моделей школи як відкритої системи, яку характеризує: розширення соціальних контактів з сім'єю; взаємодія з установами додаткової освіти, культури, іншими соціальними інститутами; інтеграцію зусиль педагогів з широким колом громадськості: випускниками школи, ветеранами, працівниками культури, спорту; співпраця педагогічного і дитячого колективів із різними творчими колективами; винесення уроків, позаурочних занять за межі школи: у майстерні, лабораторії, на природу [11, с. 156-157]. Тому, запропонована нами модель ґрунтувалася саме на таких ідеях. На основі глибокого аналізу виховної практики, досвіду запровадження ідей відкритої школи і власних наробок нами було сконструйовано структурно-функціональну модель виховання у школярів ціннісного ставлення до людини. Перш за все, ми обґрунтували методологію моделювання гуманістичної виховної системи освітньої установи. У філософії *модель* – це замісник оригіналу у процесі пізнання чи практичної діяльності. З французької (*modulus*) – міра, зразок, норма. Це одне із центральних понять теорії пізнання, що стосується розуміння істини, подібності і відмінностей речей у трактуванні майстрів філософської думки [10]. Модель – це будь-який: уявний, знаковий чи матеріальний образ оригіналу (відображення об'єктів і явищ у вигляді описання, теорій, схем, креслюнків, графіків). Поняття моделі як образу розглядається у психолого-педагогічній і соціологічній літературі. Так В. Сафронова вважає модель аналогом оригіналу, а одночасно засобом і об'єктом дослідження [16, с. 42]. Психологи І. Носс, Н. Васін переконані, що саме «моделювання є методом наукового пізнання світу. З його допомогою відбувається знайомство з об'єктом, завдяки чому можна отримати про нього додаткову інформацію, як стверджують Б. Советов, С. Яковлев; модель виступає відображенням фактів, речей, відношень певної галузі знань (за Г. Клаусом) у спрощеному, більш наочному вигляді» [12, с. 202.]. Із існуючих типів моделей (фізичний, математично-речовий, логічно-математичний) останній найчастіше застовується в психолого-педагогічних розвідках. Для побудови такої моделі необхідно виявити фактори, змінні величини, які впливають на основні процеси. І, враховуючи те, що вона належить до класу знакових, її аналіз необхідно здійснювати з допомогою точних засобів [12, с. 204].

Створення педагогічно доцільної виховної системи неможливе без спеціальних зусиль, спрямованих на її моделювання [4]. Особливістю є те, що в загальноосвітній школі до цієї діяльності долучаються учасники виховного процесу (не лише педагоги, учні, а й батьки та інші зацікавлені особи). Саме тому ми звернулися до ідей відкритої школи. Адже соціокультурна та духовно-моральна ситуація в Україні все чіткіше відображає стійкі позитивні тенденції розвитку гуманістичного виховання учнів як полікультурного процесу, що відображає новітні демократичні, інтеграційні тенденції, характерні для нинішнього періоду, реагує на зміни, які відбуваються в світі. У процесі моделювання відбувається уявне розкладання реальної системи – оригіналу на елементи, які тим чи іншим чином пов'язані між собою.

Модель подає предмет, систему чи ідею у відповідній формі, що допомагає уявити реальність у дещо спрощеному вигляді і дає змогу розкрити їх внутрішні зв'язки і відношення [13, с. 45]. Результативність створення педагогічно доцільної й ефективної виховної системи залежить від правильного вибору методологічних підходів і принципів взаємодії дорослих і дітей [4]. У науці під методологічним підходом прийнято розуміти комплекс понять, ідей і способів, які використовуються у процесі пізнання чи перетворення об'єктів природної чи соціальної дійсності. У більшості випадків діяльність окремої людини чи групи вибудовується на основі не одного, а декількох підходів. Доповнюючи один одного, разом вони визначають стратегію, детермінують практику дій у конкретній ситуації і у визначеному проміжку часу. Обрати підходи, які в тісній взаємодії один з одним, можуть скласти методологічні основи діяльності, спрямованої на моделювання і побудову виховної системи, досить складно як для науковців, так і для практиків. Ми спробували визначити методологічні засади спільних дій членів шкільного співтовариства з метою створення гуманістичної системи виховання учнів. Робили це поетапно. Спочатку аналізували інваріантну, а потім варіативну частину. Першу складають такі методологічні підходи, як системний, синергетичний, варіативно-модельний і особистісно орієнтований. На думку Є. Степанова, їх використовують з метою оптимального спрямування процесу формування і реалізації модельних уявлень про виховну систему [17, с.15]. На його думку, варіативну частину можуть скласти один чи два підходи, які найбільшою мірою відповідають своєрідності створення тієї чи іншої виховної системи.

Системному підходу належить пріоритетна роль у розробці моделі і її втіленні у виховній практиці. Його застосування в педагогічній діяльності передбачає використання спеціальних понять і методів, дотримання визначених принципів, норм і правил. «Система» – ключове поняття. В науковій літературі можна знайти кілька сотень його тлумачень. Найбільш популярним вважається визначення Л. Берталанфі. Він стверджує, що це комплекс компонентів, які тісно взаємодіють між собою [2, с. 29]. Однак, дослідники справедливо піддають його критиці за те, що таке трактування не відображає багатьох істотних ознак системного об'єкта. На сьогоднішній день можна констатувати, що в науці немає жодного загально визнаного визначення цього поняття. У дослідженні ми спиралися на точку зору С. Саркісяна і Л. Голованова, які вважають, що «Система – це не просто сукупність багатьох одиниць, в якій кожна підкоряється законам причинно-наслідкових зв'язків, а така єдність, що сприяє виконанню визначеної складної функції, яка і можлива лише завдяки конструкції, що складається з великої кількості взаємопов'язаних елементів, які взаємодіють один з одним» [15, с. 6]. В. Краєвський, А. Хуторський підкреслюють: «До мінімального набору характеристик системи, що визначають системний підхід до об'єкта, який вивчається, відносять: склад (сукупність елементів, які до неї входять), структуру (зв'язок між ними) і функції кожного елемента, його роль і значення у системі» [9, с. 14]. Отже, будь-яка система наділена специфічними ознаками: по-перше, до неї входить визначена сукупність компонентів (елементів, підсистем), взаємозв'язок і взаємодія яких обумовлюють цілісність системного бачення; по-друге, вона характеризує наявність інтегративних якостей, не властивих окремим її частинам; по-третє, її можна вважати цілісним утворенням лише за умови, якщо вона обґрунтовано, з огляду на об'єктивно діючі зв'язки і відносини, виділяється з навколишнього середовища. Розвиток системи можна визначити як процес кількісних і якісних змін, що обумовлює її перехід від одного рівня цілісності до іншого. У нашій дослідницько-експериментальній роботі ми використовували такі методи вивчення і перетворення системи, як системний аналіз, синтез і моделювання. Під час запровадження моделі гуманістичної виховної системи ми застосовували чотири види аналізу: морфологічний (виділення елементів, з яких складається система); структурний (з'ясування внутрішньої організації системи, характеру зв'язків елементів і підсистем, системотвірних зв'язків і відношень); функціональний (розкриття функцій системи в цілому та її елементів, вивчення механізму функціонування системи); генетичний (дослідження становлення, подальшого розвитку і перетворення системи). Поряд із ключовим поняттям існують і інші, важливі для розуміння системного підходу. Це – «компонент», «елемент», «структура», «зв'язок», «відношення», «інтеграція», «системотвірний фактор», «інтегроване середовище». Ще Ф. Корольов в одній із своїх перших вітчизняних публікацій, що стосувалася можливостей застосування даного підходу у педагогічній науці і практиці, запропонував збагатити освітянську термінологію перерахованими поняттями для використання їх в якості інструментів розумової діяльності, спрямованої на відкриття і пізнання невідомих педагогічних явищ і процесів [8, с. 113]. До важливих складових системного підходу ми відносимо основні ідеї та принципи діяльності, спрямованої на пізнання і перетворення соціальних явищ. Більшість дослідників визначають такі специфічні ознаки системи: по-перше, до неї входить визначена сукупність компонентів (елементів, підсистем), взаємозв'язок і взаємодія яких обумовлюють цілісність системного бачення; по-друге, вона характеризує наявність інтегративних якостей, не властивих окремим її частинам; по-третє, систему можна вважати цілісним утворенням лише за умови, якщо вона обґрунтовано, з огляду на об'єктивно діючі зв'язки і відносини, виділяється з навколишнього середовища. Розвитком системи можна вважати такий процес кількісних і якісних змін, що обумовлює її

перехід від одного рівня цілісності до іншого. Будь-яка система проходить у своєму розвитку етап виникнення, становлення, період зрілості і перетворення. Моделювання – метод пізнавальної й управлінської діяльності, який дозволяє адекватно і цілісно відобразити в модельних уявленнях сутність, найважливіші якості і компоненти системи, одержати інформацію про її минулий, теперішній і майбутній стан, можливості та умови побудови, функціонування і розвитку.

Останнім часом до теорії та методології побудови освітньо-виховних систем усе активніше відносять синергетичний підхід (В. Віненко, Л. Зоріна, Л. Новікова, П. Таланчук). Це, на думку Є. Степанова, постнекласичний міждисциплінарний напрямок досліджень відкритих нерівноважних і нелінійних систем з метою вивчення процесів самоорганізації і саморозвитку соціальних і природних явищ [17, с. 16]. У філософсько-методологічному плані синергетика являє собою особливого роду симбіоз ідей некласичної фізики, кібернетики, знань про функціонування і розвиток нелінійних процесів [1, с. 43–45]. Філософ Є. Князева вважає, що своєрідність цього наукового напрямку полягає в тому, що синергетика «не тільки синтезує фрагменти повсякденного і наукового, з дисциплінарно розкиданого знання, але навіть пов'язує епохи – стародавність із сучасністю, з новітніми досягненнями науки, а також принципово різноманітними східними і західними способами мислення і сприйняття» [7, с. 9]. Зміст синергетики визначають такі поняття, як «самоорганізація», «відкритість», «нелінійність», «нерівноважність», «флуктуація», «дисипативні структури», «аттрактор». На думку багатьох учених, практично всі існуючі системи, а особливо педагогічні, є нелінійними і відкритими. А отже, їхнє функціонування і розвиток відбувається на основі механізмів і процесів самоорганізації і саморозвитку. Хаос виконує конструктивну роль у процесах самоорганізації: з одного боку, він руйнівний, тому, що хаотично малі флуктуації за певних обставин призводять до руйнування складних систем; з іншого – творчий, тому що лежить в основі механізму об'єднання простих структур у складні, узгодження темпів їхньої еволюції, виведення системи на траєкторію розвитку. Руйнуючи, хаос створює, а у процесі розбудови, призводить до знищення [6, с. 64]. Для життєдіяльності саморегульованих систем важливе значення мають не тільки сталість і обов'язковість, а й певного роду нестійкість, і випадковість. «Процес самоорганізації, – відзначає Г. Рузавін, – відбувається в результаті взаємодії випадковості й необхідності, і завжди пов'язаний з досягненням сталості. Хоча стійкість, стабільність, рівновагу визначають необхідні умови існування і функціонування цілком конкретної системи, досягнення нею нового рівня і розвиток у цілому неможливі без ліквідації рівноваги, сталості й однорідності» [14, с. 13]. Системі не можна нав'язувати те, що вступає в протиріччя з внутрішнім її змістом і логікою розгортання процесів. Ефективне управління системою можливе при усвідомленні тенденцій її розвитку і врахуванні резонансного впливу, при якому зовнішнє узгоджується (гармонійно поєднується) із внутрішніми властивостями системи. Замкнутість системи здатна породжувати такий тип сталості, який може зашкодити її розвитку або навіть призвести до еволюційного занепаду. У більшості праць синергетика розглядається як особлива парадигма світосприймання і як специфічний (нелінійний) стиль мислення. Це своєрідний діалог з філософією і конкретно-науковими дисциплінами у процесі пізнання процесів самоорганізації і саморозвитку [1, с. 45]. Г. Хакен дає своє роз'яснення нового наукового напрямку: «Я назвав цю дисципліну «синергетикою» не тільки тому, що в ній досліджується спільна дія багатьох елементів систем, але і за тієї причини, що для виявлення загальних принципів, які керують процесом самоорганізації, необхідне кооперування багатьох галузей знань» [20, с. 15]. Не можна обійти увагою думку Є. Князевої стосовно доцільності застосування спеціальних методик сценарного мислення, зокрема й мозкової атаки, що є ефективною для обговорення будь-якого складного питання і пошуку різних варіантів для розв'язання тієї чи іншої проблемної ситуації. Такі методики спрямовані на подолання стереотипів індивідуальної свідомості, її культурної замкнутості і дисциплінарної обмеженості [6, с. 106]. Керуючись принципом самоорганізації і саморозвитку, ми детально вивчали процеси спілкування і відносин у тих загальноосвітніх школах, у яких працювали, виявляли тенденції, внутрішні механізми і резерви розвитку гуманістичної системи виховання, виявляли шляхи і способи удосконалення і оновлення виховної практики. Важливо, щоб змодельований майбутній стан виховної системи збігався з траєкторією досягнення системою оптимального рівня еволюції. Полілог дій, думок, мотивів, ціннісних установок членів шкільного співтовариства – необхідна умова створення ефективною і педагогічно доцільною виховної системи. Уважне ставлення до думки кожного члена колективу, фіксація та облік різних точок зору мають суттєве значення для прогнозування шляхів розвитку системи, визначення найбільш повного спектру можливих варіантів її еволюції [17]. Діалог педагогів, учнів і батьків у процесі формування модельних уявлень про майбутній стан виховної системи, безсумнівно, підвищує шанси на успіх спільної діяльності, спрямованої на досягнення визначеної мети. У процесі дослідницької роботи ми дотримувалися і варіативно-модельного підходу, необхідність якого у виховній практиці зумовлена двома основними причинами. По-перше, стала очевидною неспроможність спроб створення єдиної моделі (програми) виховного процесу з метою формування ціннісного ставлення до людини для всіх загальноосвітніх шкіл, які брали участь у

експерименті. Педагоги давно виступають проти шаблонів у вихованні. Ми взяли курс на реалізацію ідеї варіативності у визначенні цілей, змісту і способів організації освітньо-виховної діяльності, на створення у кожній школі своєї унікальної системи гуманістичного виховання учнів. По-друге, використання інноваційних підходів керівників і вихователів загальноосвітніх закладів стосовно перетворень у виховній практиці багато в чому залежить від психологічної, науково-методичної й організаційної готовності членів шкільного співтовариства. Нами визначено базові положення варіативного-модельного підходу: а) різноманітність способів і умов організації шкільного життя, постійна їхня мінливість детермінують варіативність цілей, змісту, форм і методів організації виховання учнів; б) формування уявлень про моделювання виховного процесу, адекватних особливостям шкільного колективу і умовам його життєдіяльності, що сприяє оптимальному розгортанню виховної діяльності і підвищенню її ефективності; в) створення моделі процесу виховання ціннісного ставлення до людини в учнів можливе завдяки спільній діяльності педагогів, учнів і батьків у результаті творчих зусиль і досягнення ціннісно-орієнтаційної єдності; г) уявлення про моделювання виховного процесу в загальноосвітній школі повинні формуватися на основі цілісного образу навчального закладу; д) процес моделювання виховної діяльності має бути безперервним, взаємозалежним. Отже, в цілому уявлення про моделювання гуманістичної виховної діяльності мають адекватно відображати загальні й особливі риси виховного процесу, враховувати інтереси, потреби, ціннісні орієнтації його учасників, бути пов'язаними з певними умовами кадрового, фінансово-матеріального і науково-методичного забезпечення життєдіяльності освітнього закладу. Чи буде модель зображена у вигляді схеми, чи викладена у формі концепції виховної системи, мають вирішувати самі творці виховного процесу, враховуючи конкретні умови і ситуацію подальшого застосування моделі в педагогічній діяльності. Виховна система – це «живий» організм, у якому змінюється склад учнів і дорослих, корегуються міжособистісні, міжгрупові відносини, з'являються нові напрямки, форми і методи спільної діяльності, зміцнюються зв'язки з навколишнім соціальним і природним середовищем. Безперервність процесу моделювання обумовлюється і тим, що практично неможливо одержати абсолютно повну і достовірну інформацію про досить складний об'єкт, який потрібно змоделювати і скласти максимально точний прогноз розвитку виховної системи. А отже, неминуче внесення корективів у процесі її моделювання.

Найбільш актуальним по відношенню до сфери виховання є особистісно-орієнтований підхід, якому ми приділяли достатню увагу у процесі наукового пошуку. Методичний арсенал особистісно орієнтованого підходу, на думку О.Бондаревської, складають форми, методи і прийоми, що відповідають таким вимогам, як діалогічність, діяльнісно-творчий характер, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку, надання учневі необхідного простору для прийняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту і способів навчання і поведінки [3, с. 17]. Інші вчені додають до переліку: діалог, ігрові, рефлексивні методи і прийоми, а також способи педагогічної підтримки особистості у процесі її саморозвитку. На думку Т. Фролової, використання особистісно орієнтованого підходу у вихованні школярів неможливе без діагностики і самодіагностики [19, с. 48]. Є. Казакова й А. Тряпціна справедливо вважають метод створення ситуації успіху одним із найважливіших засобів особистісно орієнтованої педагогічної діяльності [5, с. 16–32]. Ми абсолютно погоджуємося з такими твердженнями і беремо їх за основу.

На різних етапах роботи нами була доведена важливість вибору оптимальних методологічних підходів у процесі моделювання й прогнозування виховних систем. Оволодіння сукупністю понять, ідей, прийомів і способів, які використовуються у процесі пізнання і перетворення соціальних об'єктів збагачує педагогічну теорію й виховну практику. У процесі експериментальної розробки організаційно-методичної моделі виховання ціннісного ставлення до людини в учнів середнього та старшого шкільного віку нами був здійснений аналіз теоретичних досліджень, вітчизняної і зарубіжної практики розвитку виховних гуманістичних систем на основі ідей відкритої школи; результатів констатувального етапу експерименту, виявлені педагогічні умови, визначено вихідні положення, методологічні підходи, що слугували науково-методичною базою побудови моделі системи ефективного розвитку утворення, орієнтирами формувального експерименту.

Література

1. Аршинов В. И. Идеи синергетики и теория воспитательных систем: теория – практике / В. И. Аршинов, М. Ю. Усманова. – Под ред. Л. И. Новиковой, Н. Л. Селивановой. – М. : Академия. – 1995. – 426 с.
2. Берталанфи Л. Общая теория систем – критический обзор // Исследования по общей теории систем / Под ред. В. Н. Садовского, Э. Г. Юдина. – М. : Просвещение, 1969. – 276 с.
3. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. – №4. – С. 16–21.
4. Гнезділова К. М. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи : навч. посіб. / К. М. Гнезділова, С. О. Касярум. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. – 124 с.

5. Казакова Е. И. Диалог на лестнице успеха / Е. И. Казакова, А. П. Тряпицына. – СПб, 1997. – 246с.
6. Князева Е. Н. Одиссея научного разума / Е. Н. Князева. – М. : Академия, 1995. – 236 с. – С. 64–65.
7. Князева Е. Н. Случайность, которая творит мир / Е. Н. Князева // В поисках нового мироздания: И. Пригожин, Е. и Н. Рерихи. – М. : Академия, 1995. – 476 с.
8. Королев Ф. Ф. Системный подход и возможности его применения в педагогических исследованиях / Ф. Ф. Королев // Советская педагогика, 1970. – № 9. – С. 112–115
9. Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и методика: учебное пособие для студ. высших учебн. заведений / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. –352с.
10. Краткий философский словарь/ Под ред. А. Алексеева. – М.: Проспект, 2002. – 492 с.
11. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики. – М. : Академпроект, Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 416с.
12. Носс И. Н. Введение в практику психологического исследования / И. Н.Носс, Н. В. Васина. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2004. – 348 с.
13. Приходько В. М. Словник основних термінів і понять з моніторингу якості освіти та превентивного виховання / В. М. Приходько. – Х. : Вид. група «Основа», 2011. – 128 с. – (Бібліотека журналу «Управління школою»; Вип. 02 (98)).
14. Рузавин Г. И. Синергетика и диалектическая концепция развития / Г. И. Рузавин // Философские науки, 1989. – № 5. – С. 12–19.
15. Саркисян С. А. Прогнозирование развития больших систем / С. А. Саркисян, Л. В. Голованов. – М. : Просвещение, 1975. – 346 с.
16. Сафронова В. М. Прогнозирование и моделирование в социальной работе / В. М. Сафронова. – М. : ACADEMIA, 2002. – 196 с.
17. Степанов Е. Н. Методология моделирования воспитательной системы образовательного учреждения / Е. Н. Степанов // Педагогика. – №4, 2001. –С. 14–19.
18. Филонов Г.Н. Воспитание: традиции и современность / Г. Н. Филонов // Педагогика, 2003.-№7.-С.14-21.
19. Фролова Т. В. Индивидуальная поддержка школьника / Т. В. Фролова // Воспитательная система школы: проблемы управления / Под ред. В.А. Караковского и др. – М. : Академия, 1997. – 236 с.
20. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М. : Новый мир, 1980. – 312 с.

References

1. Arshinov V. I. Idei sinergetiki i teoriya vospitatelnykh sistem: teoriya – praktike / V. I. Arshinov, M. YU. Usmanova. – Pod red. L. I. Novikovoy, N. L. Selivanovoy. – М. : Akademiya. – 1995. – 426 s.
2. Bertalanfi L. Obschaya teoriya sistem – kriticheskiy obzor // Issledovaniya po obschey teorii sistem / Pod red. V. N. Sadvoskogo, E. G. YUdina. – М. : Prosveschenie, 1969. – 276 s.
3. Bondarevskaya E. V. Gumanisticheskaya paradigma lichnostno orientirovannogo obrazovaniya / E. V. Bondarevskaya // Pedagogika. – 1997. – №4. – S. 16–21.
4. Hnezdilova K. M. Modeli ta modelyuvannya u profesiyniy diyal'nosti vykladacha vyshchoyi shkoly : navch. posib. / K. M. Hnezdilova, S. O. Kasyarum. – Cherkasy : Vydavets' Chabanenko Yu. A., 2011. – 124 s.
5. Kazakova E. I. Dialog na lestnitse uspeha / E. I. Kazakova, A. P. Tryapitsyina. – SPb, 1997. – 246s.
6. Knyazeva E. N. Odiseya nauchnogo razuma / E. N. Knyazeva. – М. : Akademiya, 1995. – 236 s. – S. 64–65.
7. Knyazeva E. N. Sluchaynost, kotoraya tvorit mir / E. N. Knyazeva // V poiskah novogo mirozdaniya: I. Prigojin, E. i N. Rerih. – М. : Akademiya, 1995. – 476 s.
8. Korolev F. F. Sistemnyy podhod i vozmojnosti ego primeneniya v pedagogicheskikh issledovaniyakh / F. F. Korolev // Sovetskaya pedagogika, 1970. – № 9. – S. 112–115
9. Kraevskiy V.V. Osnovy obucheniya. Didaktika i metodika: uchebnoe posobie dlya stud. vyisshih uchebn. zavedeniy / V.V. Kraevskiy, A.V. Hutorskoy. – 2-e izd., ster. – М.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2008. –352s.
10. Kratkij filosofskiy slovar/ Pod red. A. Alekseeva. – М.: Prospekt, 2002. – 492 s.
11. Mustaeva F.A. Osnovy sotsialnoy pedagogiki. – М. : Akademproekt, Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2002. – 416s.
12. Noss I. N. Vvedenie v praktiku psihologicheskogo issledovaniya / I. N.Noss, N. V. Vasina. – М. : Izd-vo Instituta psihoterapii, 2004. – 348 s.
13. Prykhod'ko V. M. Slovnyk osnovnykh terminiv i ponyat' z monitorynhu yakosti osvity ta preventyvnoho vykhovannya / V. M. Prykhod'ko. – Kh. : Vyd. hrupa «Osnova», 2011. – 128 s. – (Biblioteka zhurnalu «Upravlinnya shkoloyu»; Vyp. 02 (98)).
14. Ruzavin G. I. Sinergetika i dialekticheskaya kontseptsiya razvitiya / G. I. Ruzavin // Filosofskie nauki, 1989. – № 5. – S. 12–19.
15. Sarkisyan S. A. Prognozirovaniye razvitiya bolshih sistem / S. A. Sarkisyan, L. V. Golovanov. – М. : Prosveschenie, 1975. – 346 s.
16. Safronova V. M. Prognozirovaniye i modelirovaniye v sotsialnoy rabote / V. M. Safronova. – М. : ACADEMIA, 2002. – 196 s.
17. Stepanov E. N. Metodologiya modelirovaniya vospitatelnoy sistemy obrazovatel'nogo uchrejdeniya / E. N. Stepanov // Pedagogika. – №4, 2001. –S. 14–19.
18. Filonov G.N. Vospitanie: traditsii i sovremennost / G. N. Filonov // Pedagogika, 2003.-№7.-S.14-21.
19. Frolova T. V. Individualnaya podderjka shkol'nika / T. V. Frolova // Vospitatelnaya sistema shkoly: problemy upravleniya / Pod red. V.A. Karakovskogo i dr. – М. : Akademiya, 1997. – 236 s.
20. Haken G. Sinergetika / G. Haken. – М. : Novyy mir, 1980. – 312 s.